

Слободян Б. Ю.

аспірант кафедри конституційного,
міжнародного права та публічно-правових
дисциплін Київського університету
інтелектуальної власності та права Національного
університету «Одеська юридична академія»

ПРАВО НА ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ

Статтю присвячено дослідженню права на звернення до суду за захистом, як ефективного засобу правового захисту. Ґрунтуючись на теоретичних доробках науковців та вивчаючи доктринальні положення щодо тлумачення таких понять, зокрема, як: «право на суд»; «право на судовий захист»; та «право на звернення до суду»; у статті було проаналізовано проблему їх співвідношення. Аргументовано, що право на судовий захист належить широкої концепції, яким пронизане міжнародне право. У вузькому розумінні право на судовий захист тлумачиться, як право на звернення до суду за захистом. Резюмовано, що право на звернення до суду має конституційну природу, адже гарантоване положеннями Конституції України. Встановлено, що право на звернення до суду носить поліаспектний та міжгалузевий характер, що зумовлює широкий спектр наукових позицій з даної проблематики. Визначено, що право на звернення до суду за захистом – є ефективним засобом правового захисту. Проаналізовано право на звернення до суду за захистом наступних аспектах, як-то: 1) юридичну гарантію реалізації конституційного права на судовий захист; 2) суб'єктивне право людини; 3) з точки зору процесуально-правової сфери реалізації; 4) як безпосередню подачу позовної заяви до суду; 5) з точки зору реалізації на усіх стадіях судового провадження із застосуванням засобів, заходів і способів забезпечення та відновлення порушеного права. Досліджено проблему співвідношення статті 6 та статті 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Визначено, що відповідно до практики Європейського суду з прав людини пріоритет застосування ст. 13 до ст. 6 Європейської конвенції у випадках: 1) коли відсутність доступу до суду зумовлена не певними обмеженнями національного законодавства для позивача, а тим, що визначене право, взагалі, не передбачено положеннями внутрішнього законодавства, 2) матеріальне право, гарантоване ст. 13 Конвенції, має вищу соціальну цінність, аніж матеріальне право, забезпечуване ст. 6 Європейської конвенції. Резюмовано, що право на звернення до суду є одним із основних елементів права на ефективний засіб правового захисту. Воно є гарантованим Конституцією та дозволяє людині вимагати в суді відшкодування (компенсацію) за порушення прав останньої з подальшою реалізацією такого рішення у разі його ухвалення судом.

Ключові слова: засіб правового захисту, захист прав, звернення до суду, ефективний захист, міжнародне право, права людини, правовий захист, правосуддя, суд.

The article is devoted to the study of the right to appeal to the court for protection, as an effective means of legal protection. Based on theoretical developments of scientists and studying

doctrinal provisions regarding the interpretation of such concepts, in particular, as: "right to trial"; "right to judicial protection"; and "the right to go to court"; the article analyzed the problem of their ratio. It is argued that the right to judicial protection belongs to a broad concept that permeates international law. In a narrow sense, the right to judicial protection is interpreted as the right to appeal to the court for protection. It is summarized that the right to appeal to the court has a constitutional nature, because it is guaranteed by the provisions of the Constitution of Ukraine. It has been established that the right to appeal to the court is multi-aspect and interdisciplinary in nature, which leads to a wide range of scientific positions on this issue. It was determined that the right to appeal to the court for protection is an effective means of legal protection. The following aspects of the right to appeal to the court for protection were analyzed, such as: 1) legal guarantee of the realization of the constitutional right to judicial protection; 2) the subjective right of a person; 3) from the point of view of the procedural and legal sphere of implementation; 4) as a direct submission of a claim to the court; 5) from the point of view of implementation at all stages of court proceedings with the use of means, measures and methods of ensuring and restoring the violated right. The problem of the relationship between Article 6 and Article 13 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms has been studied. It was determined that according to the practice of the European Court of Human Rights, the priority of applying Art. 13 to Art. 6 of the European Convention in cases: 1) when the lack of access to the court is caused not by certain restrictions of national legislation for the plaintiff, but by the fact that the specified right is generally not provided for by the provisions of domestic legislation, 2) the substantive right guaranteed by Art. 13 of the Convention, has a higher social value than the material right provided by Art. 6 of the European Convention. It is summarized that the right to appeal to the court is one of the main elements of the right to an effective remedy. It is guaranteed by the Constitution and allows a person to demand compensation (compensation) in court for violating the rights of the latter with further implementation of such a decision in the event of its adoption by the court.

Key words: *legal remedy, protection of rights, appeal to court, effective protection, international law, human rights, legal protection, justice, court.*

Постановка проблеми. Право на звернення до суду за захистом прав є важливою складовою одного із фундаментальних прав, гарантованого Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Європейська конвенція) – права на справедливий суд (ст. 6) [1], крім того гарантованого Конституцією України [2] – права на судовий захист (ст. 55). Це право гарантується кожному. Зокрема, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій або бездіяльності органів влади, їх посадових чи службових осіб, крім того кожному гарантується право на звернення із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом. У зазначеному аспекті, можна констатувати, що держава на національному рівні намагається забезпечити усі можливі засоби захисту у механізмі захисту прав людини, що відповідає ст. 13 Європейської конвенції [1]. Тож, вбачається, що звернення до суду за захистом прав – є одним із основних ефективних засобів правового захисту (далі – право на ЕЗПЗ). Враховуючи низький рівень правового захисту людини в Україні сьогодні, аналіз юридичної природи права на звернення до суду за захистом набуває своєї актуальності і потребує додаткових наукових розвідок щодо дослідження окресленого права на предмет його використання як засобу при реалізації права на ЕЗПЗ, гарантованого

Європейською конвенцією.

Стан дослідження проблеми. Серед науковців-конституціоналістів, які присвятили свої дослідження визначеній тематиці, можна виокремити наступних: М. В. Афанасьєву, О. С. Бакумова, Ю. В. Барабаша, В. В. Лазарева, В. В. Лемака, Н. І. Карпачову, М. І. Козюбру, Н. В. Мішину, Б. А. Пережняка, В. Ф. Погорілка, Д. С. Терлецького, Ю. М. Тодику та багато інших. Науковці висвітлювали у своїх доробках основні аспекти реалізації права на судовий захист, досліджували елементи його структури. Утім, особливості реалізації конституційного права на звернення до суду як ефективного засобу правового захисту, гарантованого Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Європейська конвенція) [1] залишилися поза увагою науковців.

Тому **метою цієї статті є:** дослідження питання співвідношення права на судовий захист і права на звернення до суду за захистом; аналіз права на звернення до суду як складової права на ефективний засіб правового захисту, гарантованого статтею 13 Європейської конвенції щодо проблем реалізації зазначеного права.

Виклад основного матеріалу. Конституція України, проголосивши права людини основною соціальною цінністю, визначила та закріпила низку гарантованих прав і свобод людини, серед яких окреме місце займає конституційне право на судовий захист (ст. 55) [2]. Право людини на судовий захист є самостійним і одним із фундаментальних у системі конституційних прав, яке знаходить своє закріплення на конституційному рівні не тільки в Україні, а й в усіх демократичних країнах світу. Крім того, право на судовий захист займає окреме місце у основоположних міжнародно-правових актах, у положеннях Європейської конвенції (ст. 6) [1], де передбачено право кожного на відновлення порушених прав, свобод й інтересів у судовому порядку. Національне законодавство також закріплює право людини на звернення до суду за захистом порушених прав, свобод і законних інтересів. Так, у ст. 55 Конституції України визначено, що «права і свободи людини і громадянина захищаються судом» [2].

Конституційна гарантія «звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції» закріплена у ст. 8 Основного Закону [2] на підставі того, що його норми – є нормами прямої дії. Таким чином, можна стверджувати, що гарантуючи право на судовий захист, держава бере на себе зобов'язання захищати права, свободи та законні інтереси людини і громадянина. Зазначене конституційне право на звернення до суду за захистом прав отримує подальше закріплення у положеннях галузевого процесуального законодавства, які передбачають право кожної особи на звернення, у порядку визначеному законом, до суду за захистом своїх прав.

Тож, нормативно-правові акти, як і юридична література містять наступні поняття у сфері судового захисту: «право на пред'явлення посуду»; «право на судовий захист»; «право на звернення до суду за захистом» тощо. А отже, уніфікованого поняття, що відображає загальну сутність права на звернення до суду, сьогодні в чинному законодавстві немає.

Проблему співвідношення зазначених понять у своїх наукових доробках підіймає також Ю. В. Білоусов [3, с. 146]. На сучасному етапі існують різні точки зору щодо розуміння права на судовий захист і права на звернення до суду за захистом, які в юридичній науці традиційно розрізняються. У юридичній літературі право на судовий захист тлумачиться у широкій концепції, як одне з фундаментальних конституційних прав, яке «визначає і фіксує ступінь правомірної поведінки і полягає у можливості носія такого

права самостійно вчиняти юридично значущі активні дії з метою охорони або захисту своїх прав, виключно за встановленою процесуальним законом процедурою» [4, с. 17]. Так, В. В. Комаров [5, с. 551], а також В. Я. Крижановський [6, с. 648] також визначають приналежність права на судовий захист до конституційного права, адже воно знаходить своє закріплення у Конституції України [2]. Іншої точки зору дотримується, зокрема, С. Ю. Кац [7, с. 91 - 92], який визначає право на судовий захист, як правовий інститут, що об'єднує в собі, як матеріально-правовий, так і процесуально-правовий зміст [8, с. 31].

З наведеного вбачається, що право на судовий захист розглядається у широкому та звуженому концептуальних підходах. У широкій концепції право на судовий захист розуміється як взаємовідносини між державою та суспільством (людиною). З цього приводу Є. Г. Пушкар зазначає, що конституційне право на судовий захист необхідно розуміти, як можливість держави надати допомогу людині через систему правосуддя в особі суду для вирішення спорів матеріально-правової природи [9, с. 7]. У той же час, особам, зацікавленим у судовому захисті, має бути забезпечена можливість належної реалізації їх права на звернення до суду та гарантування такої можливості.

У свою чергу, у вузькому розумінні, право на судовий захист тлумачиться, як право на звернення до суду. Вчені зазначають, що право на судовий захист, включає в себе право на звернення до суду і для того, щоб реалізувати право на судовий захист в сенсі його отримання, необхідно мати право на звернення до суду. Так, О. Коровайко робить акцент на тому, що специфічність цього права передусім полягає в тому, що воно одночасно є як «безпосередньо невід'ємним особистим правом людини, так і гарантією дотримання інших її прав» [10, с. 286]. Отже, за будь-яких результатів розгляду справи судом, право на судовий захист може вважатися реалізованим з моменту безпосереднього звернення до суду. Відповідно до міжнародного законодавства, право доступу до правосуддя, яке реалізується через суди, зобов'язує держави гарантувати право на звернення до суду за захистом.

У такому контексті, можна говорити про те, що право на судовий захист та право на звернення до суду - є суб'єктивними правами, які будь-яка дієздатна особа може використовувати на власний розсуд. З цього приводу О. В. Петришин пише, що «сприйняття права на звернення до суду саме як суб'єктивного права зумовлює розгляд його як міри можливої поведінки особи» [11, с. 238]. Із таким тлумаченням узгоджується позиція Конституційного Суду України. Так, у рішенні по справі № 17-рп/2011 від 13.12.2011, Суд дійшов висновку, що «право на звернення до суду як складова права на судовий захист гарантується статтею 55 Конституції України та пов'язується з переконанням самої особи про наявність порушень її прав, свобод або інтересів і бажанням звернутися до суду» [12], тобто Суд вказує на те, що реалізація права на звернення до суду за захистом своїх прав можлива виключно за волевиявлення особи.

Отже, із урахуванням зазначеного, можна дійти висновку, що право на судовий захист – це конституційне право, що носить матеріально-правовий характер, що включає в себе гарантовану державою можливість оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів влади, їх посадових осіб, або третіх осіб в суді. Право на судовий захист, відповідно до положень міжнародного, європейського та національного законодавства забезпечується та реалізується на національному рівні за допомогою державних інституцій. Право на судовий захист реалізується через звернення відповідної особи до суду. Тобто, суб'єктивне право на звернення до суду є стадією реалізації конституційного права на судовий захист. Як

наслідок, право на судовий захист та право на звернення до суду не слід ототожнювати, адже вони співвідносяться одне з іншим, як ціле та частина.

Адже, конституційне право на судовий захист та суб'єктивне право на звернення до суду – це окремі самостійні суб'єктивні права, які різняться структурою, змістом, моментом виникнення тощо. Моментом виникнення права на судовий захист є момент народження особи, у той час, як моментом виникнення права на звернення до суду – є порушення прав, свобод чи законних інтересів особи, або посягання на них.

У свою чергу, право особи на звернення до суду за захистом можна визначити як одну із юридичних гарантій права на судовий захист, що здійснюється на підставі ч. 2 ст. 8 Конституції України [2]. Аналіз положень ч. 2 ст. 8 Конституції України [2] також дає підстави стверджувати, що право на звернення до суду має конституційну природу, адже гарантоване Конституцією. Загалом, підходи до визначення сутності права на звернення до суду серед науковців різняться. Окремі правознавці, які вивчають право на звернення до суду, визначають це право виключно як конституційне, яке утворює правовий статус громадян та юридичних осіб, та ототожнюють зазначене право із правом на судовий захист. Такої позиції дотримуються, зокрема: А. В. Лужанський [13]; Ю. В. Осіпов [14] тощо.

З наведеного вище можна зробити наступні висновки: 1) право на судовий захист та право на звернення до суду за захистом визначається як частина до цілого, адже мають багато спільних рис, утім різняться структурою, змістом, моментом виникнення тощо; 2) конституційне право на судовий захист обумовлює правовий зв'язок між державою та людиною і носить матеріально-правовий характер, натомість право на звернення до суду за захистом реалізується виключно у процесуальному порядку і обумовлює зв'язок людини та суду відповідної юрисдикції.

Серед особливостей, що вирізняють право на звернення до суду за захистом можна виокремити такі: - це право є самостійним, носить суб'єктивний характер, і виступає гарантією реалізації права на судовий захист; - це право є інструментом реалізації конституційного права на судовий захист; - це право не може бути обмежено, проте наявність процесуальної правоздатності в особи – є передумовою звернення до суду із позовом, або іншою заявою за захистом своїх прав; - характеризується наявністю законодавчо визначеної форми та процедури звернення до суду за захистом порушених або оспорюваних прав. Отже, право на звернення до суду за захистом – є суб'єктивним конституційним правом, що носить процесуально-правовий характер, та включає в себе можливість звернутися до відповідного суду за захистом прав, свобод чи законних інтересів, які були порушені або зазнали посягання з боку держави, органів влади, їх посадових чи службових осіб, або третіх осіб.

Право на звернення до суду за захистом можна розглядати у таких аспектах, зокрема: 1) як юридична гарантія реалізації конституційного права на судовий захист; 2) як суб'єктивне право людини; 3) відноситься до процесуально-правової сфери реалізації; 4) забезпечується шляхом звернення із позовом, або іншими процесуальними документами до відповідного суду; 5) реалізується на усіх стадіях судового провадження із застосуванням засобів, заходів і способів забезпечення та відновлення порушеного права.

Відповідно до положень міжнародного законодавства поняття «право на доступ до суду» зобов'язує держави-учасниці гарантувати кожній особі право на звернення до суду за юридичним захистом, у разі якщо особа вважає, що її права були порушені. Зокрема, це стосується прав, гарантованих положеннями Європейської конвенції [1].

Доступ до суду охоплює низку людських прав, зокрема: право на справедливий суд згідно зі ст. 6 Конвенції та право на ЕЗПЗ згідно зі ст. 13 Європейської конвенції [1]. Розглядаючи право на звернення до суду за захистом у контексті реалізації його, як ЕЗПЗ у розумінні ст. 13 Європейської конвенції [1], слід зазначити, що основним призначенням вказаної норми є забезпечення правового зв'язку положень Європейської конвенції [1] із національним законодавством. З цього приводу Т. А. Цувіна вказує на те, що «дотримання вимог права на суд стало одним із універсальних показників, індикаторів ефективності судочинства» [15]. Без сумніву звернення до суду є одним з ЕЗПЗ. Такі категорії, як «право на суд» та «право на звернення до суду» передбачені змістом статей 6 та 13 Європейської конвенції [1]. Так, ст. 13 Європейської конвенції [1] передбачає обов'язок держави забезпечити на національному рівні ЕЗПЗ, які повинні бути використані до моменту звернення особою за захистом до суду, утім, право на звернення до суду також є ЕЗПЗ. Зміст ч. 1 ст. 6 Конвенції [1] у свою чергу визначає, що «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав і обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення» [1], тобто зазначені положення ст. 6 мають на меті дати особі можливість ефективно захистити свої права у судовому порядку за сприяння незалежного і безстороннього суду у розумні часові межі із дотриманням законних прав, свобод та інтересів особи. Норми ст. 13 Європейської конвенції [1] також мають на меті надати особі можливість ефективно захистити свої права та законні інтереси від порушення. Утім, право на ЕЗПЗ, визначене ст. 13, включає в себе не лише право особи на звернення до суду за захистом, а й право на звернення до органів влади (державної влади або органів місцевого самоврядування) зі скаргою у разі порушення останніми прав, свобод та законних інтересів особи, зазначених в Конвенції, а також право на розгляд такої скарги по суті, крім того, включає також право особи на відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю відповідних органів влади, посадових чи службових осіб та право на отримання компенсації за це. Тобто зміст, ст. 13 Європейської конвенції [1] є ширшим за зміст ст. 6. Взагалі, питання встановлення співвідношення зазначених статей Європейської конвенції [1] було дуже поширеною практикою Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ), адже численні скарги щодо незабезпечення державою ефективною процедурою захисту прав людини стосовно порушення ст. 6 та ст. 13 надходили до Суду. І ЄСПЛ, розглядаючи такі справи, встановлюючи порушення статті 6 Європейської конвенції [1], вже не досліджував справу в контексті порушення ст. 13, розглядаючи останню як загальну норму. Так, у рішенні по справі «Vasilescu v. Romania» від 22.05.1998 [16] розглядалося питання щодо порушення цивільного права, і ЄСПЛ дійшов висновку, що положення ч. 1 ст. 6 Європейської конвенції у даному випадку є *lex specialis* відносно ст. 13 Європейської конвенції [1]. Така позиція ЄСПЛ пояснюється більш жорсткими вимогами до засобу правового захисту, що висуваються ст. 6, аніж ст. 13 Європейської конвенції [1]. Так, ст. 6 передбачає виключно судовий захист прав, у той час, як ст. 13 не вимагає реалізації саме судового захисту, як ЕЗПЗ, проте обумовлює використання засобу, який відповідає компетенції органу, до якого особа звертається за захистом щодо розгляду справи, вирішення її по суті та призначення відшкодування, за порушення прав, передбачених Європейської конвенцією [1].

У ст. 6 Європейської конвенції [1] закріплено, як «право на суд», так і «право на

доступ до суду» як єдине ціле, тобто ці правові категорії можуть застосовуватися як рівнозначні, адже вони мають тісний правовий зв'язок. Так, у справі «Bellet v. France» від 04.12.1995 [17] ЄСПЛ зазначив, що «п. 1 ст. 6 Конвенції містить гарантії справедливого судочинства, одним з аспектів яких є доступ до суду». Також Суд вказує на те, що «рівень доступу, наданий національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення права особи на суд з огляду на принцип верховенства права в демократичному суспільстві. Для того, щоб доступ був ефективним, особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити дії, які становлять втручання у її права» [17]. З наведеного слідує, що невід'ємною складовою складовою права на суд, безумовно, є право на доступ до суду в тому сенсі, що особа може безперешкодно звернутися до суду за захистом її порушених прав. При цьому на національному рівні таке право має гарантуватися та забезпечуватися державою для належної реалізації останнього. Отже, на рівні національного законодавства зміст права на доступ до суду відповідає змісту права на звернення до суду за захистом.

У цьому аспекті доцільно також проаналізувати співвідношення ст. 6 та ст. 13 Європейської конвенції [1]. Так, аналізуючи практику ЄСПЛ, можна дійти висновку щодо пріоритетності застосування ст. 13 до ст. 6 Конвенції [1] у наступних випадках: 1) коли відсутність доступу до суду зумовлена не певними обмеженнями національного законодавства для позивача, а тим, що визначене право, взагалі, не передбачено положеннями внутрішнього законодавства, наприклад, у ЄСПЛ дійшов висновку у справі *Yankov v. Bulgaria* (Янков проти Болгарії) від 11.12.2003 [18], що із урахуванням того, що національне законодавство не передбачало жодної можливості судового оскарження порушення права заявника, то останній не мав ефективного правового засобу захисту, а тому Суд вирішив, що було порушено ст. 13 Конвенції [18]; 2) матеріальне право, гарантоване ст. 13 Конвенції, має вищу соціальну цінність, аніж матеріальне право, забезпечуване ст. 6 Конвенції (стосується цивільних прав). Наприклад, у справі *Z and Others v. United Kingdom* [19] від 10 травня 2001 року, розглянувши справу, Судом було зазначено, що національним законодавством має бути забезпечений доступний механізм для встановлення будь-якої відповідальності державних посадових осіб або органів, чиї дії чи бездіяльність привели до порушення прав людини, гарантованих Європейською конвенцією. У цій справі Суд встановив, що заявники не мали в своєму розпорядженні відповідних засобів правового захисту, крім того заявники були позбавлені можливості отримати присуджену компенсацію за завдану шкоду, а отже їм не було надано ефективного засобу правового захисту. Тому ЄСПЛ у цій справі дійшов висновку, що ст. 13 Європейської конвенції [1] була порушена. У той же час Суд визнав відсутність порушення ст. 6 Конвенції, мотивуючи це тим, що «саме відповідно до статті 13 має бути розглянуто право заявників на засіб ефективного правового захисту» [19].

Висновок. З викладеного вище, можна дійти наступних висновків, що право на звернення до суду є важливим елементом права на ЕЗПЗ. Воно дозволяє людині вимагати в суді відшкодування (компенсацію) за порушення прав останньої. Усі доступні засоби правового захисту можуть застосовуватися для відшкодування у разі порушення прав, у тому числі право на звернення до суду, але усі вони мають бути ефективними.

Встановлено, що: 1) право на звернення до суду у розумінні ст. 13 Європейської конвенції – є ефективним засобом правового захисту, коли: а) відсутність доступу до суду зумовлена не певними обмеженнями національного законодавства для позивача, а тим, що визначене право, взагалі, не передбачено положеннями внутрішнього законодавства;

б) заявники не мають в своєму розпорядженні відповідних ефективних засобів правового захисту, а також вони позбавлені можливості отримати присуджену компенсацію за завдану шкоду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Конвенція; Міжнародний документ Ради Європи від 04.11.1950. *Офіційний вісник України* від 16.04.1998 № 13, / № 32 від 23.08.2006 /, стор. 270.
2. Конституція України: Конституція; Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Голос України* від 13.07.1996 № 128.
3. Білоусов Ю. В. Строк звернення до суду як передумова права на судовий захист у справах адміністративної юрисдикції. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. №1-2. С. 145–149. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2004_1-2_25.
4. Уляновська О. В. Адміністративно-правові засади реалізації права на судовий захист в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 389 с.
5. Комаров В. В. Цивільне процесуальне право: проблеми методології науки, диференціації та уніфікації судових процедур. *Правова система України: історія, стан та перспективи* : у 5 т. Т. 3: Цивільно-правові науки. Приватне право. Харків, 2008. Підрозд. 3.6. С. 542–573.
6. Крижановський В. Я. Судова влада в механізмі захисту прав громадян України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 62. С. 643 – 650.
7. Кац С. Ю., Носко Л. Я. Конституционное право граждан СССР на судебную защиту. *Проблемы социалистической законности*. Харьков: Вища шк., 1980. Вып. 6. С. 89 – 95.
8. Полюк Ю. І. Судова форма захисту цивільних прав як підґрунття для виникнення права на звернення до суду. *Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики»*. 2017. №25. С. 29 – 32
9. Пушкар Е. Г. Конституционное право на судебную защиту (гражданско-процессуальный аспект). Львов: Вища школа, 1982. 214 с.
10. Коровайко О. Сутність і зміст права на судовий захист у кримінальному судочинстві. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3. С. 286–290
11. Теорія держави і права: підруч. : О. В. Петришин та ін.; / за ред. О. В. Петришина. Х.: Право, 2015. 368 с.
12. Щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України: рішення Конституційного Суду України від 13.12.2011 р. у справі № 17-рп/2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 100 (30.12.2011). Ст. 3665
13. Лужанський А. В. Конституційна природа права на доступ до правосуддя в Україні. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/40_2010/10.pdf
14. Осіпов Ю. В. Правова природа права на звернення до адміністративного суду в контексті співвідношення його з конституційним правом на судовий захист. *Юридичний*

науковий електронний журнал. Вип. 6. 2023. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2023/85.pdf

15. Цувіна Т. А. Право на суд у цивільному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків., 2013. 20 с.

16. Case Vasilescu v. Romania of 22 May 1998 (53/1997/837/1043). URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/001-58169.pdf>

17. Case Bellet v. France of 04 December 1995. Apl. no. [23805/94](#). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57952>

18. Case Yankov v. Bulgaria (Янков проти Болгарії) of 11 December 2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_213#Text

19. Case of Z and Others v. United Kingdom of 10 May 2001 (Application no. [29392/95](#))/ URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-59455>